

Prekarni rad naspram dostojanstva čoveka

Osnovni nalazi trogodišnjeg istraživanja prekarizacije rada i života na primeru novinara i propitivanje mogućnosti otpora

S vremena na vreme, društveni mislioci se prisete tačnosti nekih Marksovih tvrdnji i predviđanja. Čini se da je nekako ređe prisećanje na krivotvorenine poput one koju je učinio Josip Visarionovič Džugašvili. Ponekad se i sama istorija poigra sa nekim predviđanjima. Na primer, Marks je u „Nemačkoj ideologiji“ tvrdio da prema podeli rada „svako dobija određen isključiv krug delatnosti, koji mu se nameće, iz koga ne može da izađe; on je lovac, ribar ili pastir ili kritički kritičar, i to mora ostati, ako ne želi da izgubi sredstva za život“. Ali jednog dana u komunističkom društvu, predviđa Marks, čovek se „može usavršavati u bilo kojoj grani“ a „društvo /.../ mi omogućava da danas činim ovo a sutra ono, da ujutru lovim, posle podne pecam, uveče se bavim stočarstvom i posle jela kritikujem, – kako god mi je volja, – a da ne postanem lovac, ribar, pastir ili kritičar“.

A eto dogodilo se da nama nacrnji kapitalizam ostvaruje ovu Marksovu viziju. Pa smo tako danas ovo a sutra ono, danas nadničar a sutra pisar, danas livac a sutra zavarivač, danas sociolog a sutra seljak, **danas novinar a sutra zapisničar**...To se zove fleksibilizacija rada. Gotovo isto kao što je Marks predviđao, uz neke manje razlike. Umesto slobodnog izbora, prinuda; umesto slobodnog rada, ropski rad; umesto slobodnog društva, društvo prekarnih radnika...

Rezime rezultata istraživanja prekarizacije

1.

Danas su tri tvrdnje o medijima postale opšte mesto: 1) tvrdnja da propadaju i nestaju mediji koji rade u javnom interesu (uključiv i televiziju i štampane medije), uporedo sa urušavanjem novinarskog integriteta i radno-pravnog statusa novinara; 2) tvrdnja da u proizvodnji javnosti tabloidni mediji preuzimaju dominaciju; i 3) tvrdnja da se šansa za slobodu medija nalazi u neprofitnim medijima, internet portalima pre svih.

2. Generalno, sloboda medija se ne razlikuje bitnije od slobode u drugim delovima društva. Razlike se javljaju u meri u kojoj je sloboda medija jedan od preduslova emancipatorskih aktivnosti u datom društvu. S druge strane, otpori slobodi medija i prisvajanje medija od dominantnih društvenih grupa i onih koji teže dominaciji, srazmerni su mogućnostima medija kao veoma korisnog sredstva u deemancipaciji i u krajnjoj liniji u kolonizaciji i porobljavanju društva. Mediji, dakle, imaju Janusovu prirodu, ne samo zbog njihova dva lica, već i simbolički jer je Janus bio i bog svakog početka – a mediji su upotrebljivi i u aktivnostima za osvajanje slobode i u aktivnostima protiv slobode. Otuda su mediji na meti i zastupnika i protivnika slobode.

S duge strane, povećavaju se mogućnosti slobode medija u meri u kojoj nove tehnologije otvaraju nove mogućnosti za proširenje prostora te slobode, iako je mnogima u oku upravo nešto suprotno, nestajanje štampanih medija zbog novih tehnologija. Cinično bi mogli da primetimo da nestaju mediji koje su pod snažnim uticajem političke i finansijske moći, a da nastaju novi mediji koji su manje pod uticajem bilo koje hegemonije. (Naravno, ovo ne znači da je internet „bezopasan“; on je gotovo bukvalno „protočni bojler“ za sve i svašta, pa i za zastupnike slobode, ali i njene protivnike.)

3.

Meru slobode medija nalazimo u njihovom zastupanju javnog interesa i u radu medija na proširenju granica slobode uopšte. Možemo posebno izdvojiti zastupanje prekarizovanih društvenih grupa i pojedinaca, a to podrazumeva i društveno isključene, marginalizovane, socijalno ranjive grupe...

U osnovi, zastupnici javnog interesa su građanska javnost i mediji. Ako imamo nerazvijenu ili učutkanu javnost i medije koji su ispod nivo zadataka vezanih za javni interes, onda se valja zapitati: A šta onda? Ima li mogućnost za preokrat? Kako „staviti u funkciju“ javnost i medije? U stvari, korektnije je govoriti o kreatorima građanske javnosti i aktivnom građanstvu na jednoj strani, i na drugoj, o novinarima i ostalim medijskim radnicima. U ovom kontekstu pravo je pitanje, koliko kreatori građanske javnosti i novinari rade u javnom interesu i u interesu slobode i koliko u tom poslu imaju podršku celokupne građanske javnosti i svih medijskih radnika?

Iluzija je da novinari mogu sami da se izbore za mogućnost zastupanja javnog interesa, a da na drugoj strani imamo pasivnu javnost i učutkane (ili nepostojeće) stejkholdere. Pitanje: „A šta rade novinari“, ili „Šta bi novinari mogli da rade“ je neodvojivo od pitanja „A šta radi javnost?“ Samo u sadejstvu novinara i stejkholdera građanske javnosti, moguće je očekivati dobre rezultate u zastupanju javnog interesa i interesa slobode.

Istraživati pitanje akcionih i organizacijskih kapaciteta medijskih radnika, novinara pre svih, bez analize stanja i emancipacijskih kapaciteta građanske javnosti, iluzoran je posao i tu se ne mogu očekivati potpuniji rezultati.

4.

O šansama i konkretnim aktivnostima kojima bi se podržalo medijsko zastupanje javnog interesa, smisljeno je govoriti preko osmišljavanja aktivnosti za podizanje akcionih i organizacijskih kapaciteta građanske javnosti i medija. Samo u radnom smislu moguće je razdvojiti projekte ispitivanja i osmišljavanja aktivnosti na planu medija i na planu javnosti.

Otuda se emancipatorski kapaciteti medijskih radnika ne mogu ispitivati bez ispitivanja emancipacijskih kapaciteta građanske javnosti ili istih takvih kapaciteta bilo koje relevantne društvene grupe okrenute ka demokratiji i socijalnoj državi.

5.

Početni korak u ispitivanju mogućnosti za širi i intenzivniji rad novinara u korist javnog interesa i interesa slobode i demokratije, jeste sagledavanje realne konstelacije odnosa u kojima se nalaze mediji i realne konstelacije odnosa u kojima deluju novinari.

6.

Tačka broj jedan u sagledavanju konstelacije odnosa u kojima rade novinari jeste ispitivanje prekarnosti rada i prekarnog života novinara, odnosno percipirane i realne sigurnosti radnog mesta i života. Relativna sigurnost radnog mesta (a treba govoriti o relativnoj a ne o apsolutnoj sigurnosti) i relativna izvesnost zapošljivosti – mogu se razmatrati samo u okviru garancija drugih tipova sigurnosti, počev od fizičke, preko pravne... Iza relativne sigurnosti radnog mesta i relativne izvesnosti zapošljavanja stoje garancije prava na život, na slobodu, uostalom, na najopštijem planu, stoji generička sigurnost. Relativna generička sigurnost je uslov svih uslova, a pre svega uslov borbe za dostojanstveni život i uslov svih emancipatorskih aktivnosti.

7.

Rešenja egzistencijalnog i profesionalnog statusa često su iznuđena jer pravog, slobodnog izbora nema. Najčešće se traži najmanje bolno i najmanje neizvesno rešenje:

(a) prihvatanje svih i svakojakih zahteva prekarizatora (vlasnika medija, političara, urednika...) ne garantuje novinaru iole trajniju sigurnost; a i kakva-takva sigurnost je igračka u turbulencijama politike i profita. Našli smo da jedan od pet novinara iskazuje spremnost da prihvati sve ono što gazde i drugi nadređeni od njega traže. (Nedavno je jedan tabloid promenio političku stranu za koju navija a to nije dovelo do promena sastava zaposlenih – ovaj primer dovodi u sumnju naš podatak o raširenosti novinarske poslušnosti.)

(b) bekstvo od prekarizovanog novinarstva, begstvo iz profesije, može da bude neka vrsta rešenja za one koji hoće i mogu da nađu drugi posao; uostalom u našem istraživanju smo utvrdili da bi dvoje od pet novinara napustilo profesiju kada bi bilo u prilici da mogu da biraju.

(c) ostajanje u profesiji - dvoje od pet novinara je spremno da ostane na poslu dok god se može i da se bori za svoj status i status profesije onoliko koliko može.

Sve tri navedene opcije otvaraju ključno pitanje: da li je rešenje pristajanje na sve uslove prekarizatora; da li je rešenje begstvo iz profesije; i na kraju, da li je moguća efikasna borba usamljenog pojedinca za sopstveno dostojanstvo i čast profesije.

8.

Valja pomenuti da neoliberalna fama po kojoj prekarizacija pogađa loše radnike (loše novinare, u našem slučaju), nije ništa drugo do lažno opravdanje za sve ono što pogađa one

koji nisu poslušnici i koji nisu u stanju da uvek pročitaju „želje“ svojih gospodara. O tome svedoče otpuštanja nekoliko vrsnih novinara u poslednjih nekoliko godina ili ukidanje njihovih emisija.

9.

Dakle, šta može novinar kao pojedinac, koje su njegove mogućnosti, i na kraju, da li ima efekta to što eventualno može da učini? Dva pitanje prethode ovim zaključnim pitanjima.

Da li novinari imaju svest o svom položaju u profesionalnom smislu (u smislu profesionalnog identiteta i integriteta) – u kontekstu dezidentifikacije; i da li imaju svest o socio-materijalnom položaju – u kontekstu de-klasiranja, odnosno (pro)padanja na lestvici društvene hijerarhije?

Da li su novinari spremni da rizikuju svoj profesionalni identitet i da rade ono što je ispod nivoa dostojanstva profesije i ličnog dostojanstva; a takođe da li su spremni da rizikuju svoj socio-materijalni, odnosno klasni položaj (i jedno i drugo uključuje i porodicu kao faktor koji treba uvažavati pri donošenju odluka).

10.

Društvene posledice prekarizacije rada i života novinara prvenstveno vidim u degradaciji profesije, u instrumentalizaciji medija u svrhu političke manipulacije i u svrhu podređivanja medija ekstremnoj profitabilizaciji. Sloboda medija biva marginalizovana i mediji bivaju sve podređeniji političkim i finansijskim centrima moći; mediji više nisu u službi javnosti, demokratije i slobode, već u službi profita i politike.

12.

Da li su novinari svesni društvenih posledica prekarizacije? Pretpostavili smo da takva svest postoji ukoliko je percepcija stanja u medijima bliska realnom stanju u kojem se mediji nalaze i ukoliko je relativno visok indeks kritičnosti prema medijskom okruženju (država/vlast, vlasnici medija, uredništvo medija kao eksponenti vlasnika...).

Videli smo da novinari ocenjuju stanje medija kao veoma loše. Odgovornost za takvo stanje prvenstveno nalaze u političarima i vlasnicima opsednutim profitom, a to odgovara onome što smo mi imenovali kao državu/vlast (centri političke moći) i opsednutost profitom onih u čijem su vlasništvu mediji. Očito da na društvenom nivou novinari prilično tačno percipiraju realno stanje stvari i lociraju odgovornost za aktualno stanje u medijima, za razliku od individualnog nivoa na kojem su svest o profesiji i svest o sopstvenom položaju, u kontekstu odgovornosti i mogućnosti promena – prilično rasplintane, neodređene i donekle protivrečne. Te konfuzije su rezultat prekarizacije i one mogu da izrode bilo koja pa i ideološki oprečna rešenja.

13.

Medijski radnici, novinari pre svih, kao i sami mediji izloženi su višestrukim pritiscima radi potpune kontrole nad medijima i radi što potpunije manipulacije ovim izuzetno važnim sredstvom borbe za ili protiv slobode, za ili protiv demokratije, za ili protiv javnog interesa. Vlasnici političke i finansijske moći u osvajanju medija i potčinjavanju medijske profesije koriste politička sredstva, finansijsku moć i kumulativnu moć različitih oblika prekarizacije.

Pored ove trijade sredstava za kolonizaciju medija treba uočiti još dva procesa – proces individualizacije medijskih radnika i proces suprostavljanje svakom obliku kolektivne akcije (sve do direktne zabrane sindikalnog organizovanja).

14.

Osnovnu ulogu medija, u jednom do kraja uprošćenom pristupu, možemo da redukujemo na (1) pružanje pouzdanih informacija, i na (2) ulogu „psa čuvara” (watchdog). U sledećem koraku možemo komotno da zaključimo i bez dubljeg istraživanja, gotovo pomoću površnog posmatranja, da mediji danas u Srbiji ne rade valjano svoj posao, odnosno da ne obavljaju te dve ključne funkcije. Naše istraživanje pokazuje da iznetu ocenu dele i sami novinari, a da odgovornost vide kako u svojoj profesiji tako i u okruženju, odnosno u koaliciji političkih stranaka i privatnog kapitala.

15.

U borbi protiv kolonizacije medija i protiv prekarizacije rada i života novinara, mogu se izdvojiti nekoliko putevi (i preduslovi za kretanje tim putevima).

Prvi korak je precizna analiza stanja u kojem se nalaze medijski radnici, novinari, ali i sami mediji; uz preciziranja uzroka takvog stanja i aktera koji proizvode takvo stanje stvari. Ta analiza mora da prođe kroz proces javne rasprave i usaglašavanja.

Posebnu pažnju zaslužuju mediji koji nisu pod pritiskom centara političke i finansijske moći; pre svega mislim na medije u kolektivnom vlasništvu novinara i na neprofitne medije (internet portali, društvene mreže, novine, časopisi i razni proizvođači radijskih i televizijskih programa).

Akcioni kapacitete, manje više spontano organizovani (poluorganizovana spontanost), najčešće preko društvenih mreža, pokazalo se i nedavno („klečanje“) nisu za podcenjivanje.

Medijski sindikati, i pored brojnih slabosti i brojnih međusobica, ostaju potencijal koji novinari mogu koristiti u mnogo većoj meri nego do sada.

Profesionalna udruženja novinara svakako predstavljaju nedovoljno iskorišćene kapacitete kolektivnog delovanja medijskih radnika.

Ukupno uzev, akcioni i organizacioni kapaciteti medijskih radnika, nisu za podcenjivanje utoliko pre što se mogu istovremeno i sinergijski javljati u sadejstvu sa akterima građanske javnosti.

16.

Na kraju da se zapitamo: Zašto od novinara tražimo ono što ne tražimo od nas samih? Tražimo da budu istinoljubivi, hrabri, pametni, kritični, da budu zastupnici javnog interesa, da kažu ono što mi ne smemo da kažemo. No, da ne tražimo od njih da budu sve ono što mi nismo? Kažemo, pa to je njihov posao. Međutim, nije li posao svih nas da stvaramo takve društvene uslove u kojima javna reč neće povlačiti posledice po onoga koji je javno izrekao? Ukoliko to ne učinimo svi ćemo postati žrtve prekarizacije kao procesa prisilnog kreiranja poslušnika i doušnika, udvorica i beskičmenjaka, marioneta i statista.

Uvod

Centar za razvoj sindikalizma, uz punu finansijsku podršku Fondacije za otvoreno društvo, 2015/16. godine, realizovao je istraživanje „Prekarizacija rada i radnika. Radnici bez zanimanja i medijski radnici – tipološka analiza”, a 2016/17. istraživanje "Kapaciteti novinara u zastupanju javnog interesa, odbrani profesije i u deprekarizaciji rada". Rezultati prvog istraživanja objavljeni su u knjizi „*Od novinara do nadničara. Prekarni rad i život*“ (Beograd, 2015), a rezultati drugog istraživanja u knjizi „*Pasivni aktivizam novinara*“ (Beograd, 2017). Oba istraživanja realizovali su interdisciplinarni tim sociologa, politikologa, psihologa, ekonomista i novinara. U prvoj knjizi su prilozi sledećih autora: Srećko Mihailović, Miroslav Ružica, Tanja Jakobi, Boris Jašović, Gradimir Zajić, Mirjana Vasović, Zoran Stojiljković, Vojislav Mihailović i Dušan Torbica. Drugu knjigu potpisuju: Srećko Mihailović, Đokica Jovanović, Miroslav Ružica, Galjina Ognjanov, Zorica Miladinović, Đorđe Vlajić, Gradimir Zajić, Dejan Kožul, Tanja Jakobi, Zoran Stojiljković, Vera Didanović, Zoran Stanojević i Vojislav Mihailović.

Prvo istraživanje je obavljeno na uzorku od ukupno 1719 ispitanika, odnosno 1153 zaposlena i nezaposlena medijskih radnika (najvećim delom novinari) i kao kontrolna grupa - 576 zaposlenih i nezaposlenih fizičkih radnika (radnici bez škole veće od osnovne i bez kvalifikacija ili oni koji rade na takvim radnim mestima koja ne traže veći nivo znanja). U uzorku je bilo 619 nezaposlenih i 1100 zaposlenih radnika. Reč je o uzorku prigodnog tipa, jer nije bilo mogućnosti za uzorak verovatnoće. Stoga nalaze istraživanja valja uzeti kao indicije a ne kao pouzdane nalaze koji se mogu ekspanirati na ukupnu populaciju medijskih, odnosno fizičkih radnika. Nalaze unutar strukture analiziranih fenomena mogu se smatrati pouzdanim. Drugo istraživanje je obavljeno putem upitnika (303 ispitanika), dubinskih intervju a i fokusgrupnih diskusija. Nalazi ovog istraživanja imaju orijentacioni karakter.

Objašnjenje pristupa i osnovnih pojmova

U fokusu našeg istraživanja, obavljenog tokom 2015/16. godine, bila je **prekarizacija medijskih radnika, prvenstveno novinara**. Istraživali smo i samu prekarizaciju i njene individualne i društvene posledice, kako u odnosu na konkretnu profesiju (**profesionalni integritet**) tako i u odnosu na validno obavljanje društvene funkcije (**mediji u funkciji javnog interesa**). Fizički radnici, kao „dno“ društvene hijerarhije, bili su nam komparativna i kontrolna grupa za ocenu raširenosti i intenziteta prekarizacije.

U fokusu našeg drugog istraživanja obavljenog tokom 2016/17. godine bilo je ispitivanje mogućnosti za pokretanje i povećanje aktivističkih i organizacijskih kapaciteta medijskih radnika, u cilju primerenijeg ostvarivanja osnovnih funkcija medija, a pre svega (1) **na planu odbrane i šireg zastupanja javnog interesa i opšteg dobra**, (2) **na planu odbrane i zastupanja profesionalnog identiteta i integriteta**, (3) **na planu odbrane i šireg zastupanja interesa i prava medijskih radnika** (deprekarizacija medijskih radnika). Na osnovu istraživanja valjalo je ukazati na predloge koji bi mogli da doprinosu povećanju aktivističkih i organizacijskih kapaciteta medijskih radnika.

Na teorijskom planu susreli smo se sa velikim problemima oko definisanja pojmova prekarnosti i prekarizacije kao i drugih relacijskih pojmova , pogotovo što su istraživanja prekarnosti veoma retka i u svetu, a kod nas do sada nisu vršena. Evaluacija naših istraživanja ukazuje da smo u ovim poslovima imali prilično uspeha.

Prekarizacija je relativno nov tip društvenog odnosa koji dovodi do deklasiranja (socijalna komponenta) i dezidentifikacije (socijalno-psihološka komponenta) radnika.

Pokazatelji prekarizacije su fleksibilizacija rada i prateći fenomeni koji idu uz ovakav rad, a pre svega siromaštvo i socijalna isključenost. U operacionalizaciji prekarnosti definisali smo devet osnovnih grupa pokazatelja prekarnosti zaposlenih medijskih i fizičkih radnika, odnosno 42 pojedinačna pokazatelja. Reč je o sledećim pokazateljima: ne/sigurnost zaposlenja, ne/sigurnost radnog mesta, ne/izvesnost radnog vremena, ne/izvesnost nadoknade za rad (plata, nadnica), ne/sigurnost zaštite zdravlja i bezbednosti, ne/sigurnost uslova rada, ne/sigurnost radnih prava, ne/siguran status (status preživljavanja) i egzistencijalna ne/sigurnost.

Odlučili smo da prihvatimo iste kriterijume i istu proceduru za utvrđivanje indeksa prekarnosti i zaposlenih medijskih i zaposlenih fizičkih radnika. Smatrali smo da se istim pokazateljima može meriti stepen ne/sigurnosti i pored toga što su u nekim merilima fizički radnici na dnu i pri dnu lestvice sa kojom merimo, a zaposleni medijski radnici, pri vrhu lestvice. Znatne razlike između medijskih i fizičkih radnika osporavaju smislenost sabiranja prekarnosti novinara i fizikalaca u jedinstvenu skalu, ali ne i primenu istog merila za merenje prekarnosti; merilo je primenljivo, ali ne i sumiranje izmerenog u prosečan rezultat za zaposlene u celini, bilo da su medijski, bilo da su fizički radnici. To je naročito vidljivo kod pojedinih indikatora; na primer, kod indikatora ne/sigurnosti statusa.

Jasno je da kriterijumi za utvrđivanje indeksa prekarnosti nezaposlenih radnika ne mogu biti isti kao kriterijumi za utvrđivanje indeksa zaposlenih radnika. Temeljni status zaposlenosti (uključiv i ono što zaposlenost donosi, počev od novca) u određivanju položaja pojedinca u društvenoj hijerarhiji, na jednoj strani i ogromnih negativnih, individualnih i socijalnih, posledica nezaposlenosti, na drugoj strani - onemogućavaju da se ove dve kategorije radnika tretiraju zajedno ni u pogledu prekarnosti, a kamoli kada su u pitanju druge dimenzije rada i ne-rada. Zbog toga je nemoguće meriti prekarnost potpuno istim merilima i u slučaju zaposlenih i u slučaju nezaposlenih radnika. S druge strane, nastojali smo da ostvarimo što veći broj zajedničkih merila.

O prekarnosti nezaposlenih novinara i fizikalaca zaključivali smo na osnovu sledećih šest indikatora: ne/sigurnost radnog statusa, ne/izvesnost zarade, ne/sigurna zdravstvena zaštita, prihvatanje nesigurnih i teških uslova rada, ne/sigurnost statusa (preživljavanje) i egzistencijalna ne/sigurnost.

1. Ocena stanja u medijima

Dve trećine ispitanika misli da država kontroliše medije i da je istovremeno autocenzura raširenije od cenzure. Janusovo lice zloupotrebljenih medija je posledice sinergije cenzure i autocenzure. Država direktno ili (naizgled) manje direktno (preko novca) cenzuriše medije, a stavljanjem novinara u prekarni položaj optimalno razvija autocenzuru i kod novinara proizvodi osećaj krivice za stanje u kojima se mediji nalaze i u kojima se degradira profesija novinar. Pogledajmo konkretnije podatke:

1.1. Nema slobode medija

I zaposleni i nezaposleni novinari se slažu da u Srbiji nema slobode medija. Tako misli čak tri petine ispitanika (62%), četvrtina (25%) je neodlučna, dok samo 13% ispitanika smatra da u Srbiji postoji sloboda medija.

1.2. Državna kontrola medija

Više od tri četvrtine novinara (77%) smatra da država kontroliše medije, samo 5% negira državnu kontrolu, dok je 18% neopredeljeno. Zanimljivo je da nešto češće nezaposleni novinari (82%) nego oni koji su zaposleni (75%) misle da država kontroliše medije.

1.3. Autocenzura je veoma raširena

Gotovo tri četvrtine novinara (73%) misli da je autocenzura među novinarima veoma raširena, samo 5% odbacuje tvrdnju o raširenosti autocenzure, dok je 22% ispitanika neodlučno. Izrazita je jednodušnost novinara u oceni raširenosti autocenzure. Ako bismo isključili neodlučne novinare (približno svaki peti) i zadržali samo one koji se slažu ili ne slažu sa tvrdnjom da je autocenzura veoma raširena, onda bi odnos ispitanika koji misle da je autocenzura veoma raširena prema onima koji se s tim ne slažu bio 93% prema 7%.

1.4. Ima više autocenzure nego cenzure

Tri četvrtine novinara (76%) smatra da danas ima više autocenzure nego cenzure, jer se novinari plaše da ne ostanu bez posla; s tim se ne slaže 5% novinara, dok je petina neopredeljena. Nema razlike između zaposlenih i nezaposlenih novinara, a takođe nema statistički značajnih razlika u odnosu na sve ispitivane nezavisne varijable.

1.5. Opšta ocena stanja u medijima

Kada bi mogli da biraju - dve petine novinara bi napustilo novinarstvo; isto toliko bi se opredelilo za medij u kojem mogu slobodno da pišu bez obzira na status i visinu plate, dok bi jedna petina novinara optimalno birala siguran posao i po cenu da ne piše ono što misli i ono što zna.

Nema statistički značajnih razlika između zaposlenih i nezaposlenih novinara, između zaposlenih u državnim i zaposlenih u privatnim medijima, nema ni razlika povezanih sa regionalnom pripadnošću novinara, sa njihovim polom, godinama, obrazovanjem, platama i drugim primanjima, članstvom u sindikatima, političkim partijama i profesionalnim udruženjima, pa ni sa tipom radnog ugovora... U nekoliko slučajeva nailazili smo na blagu povezanost ocena medija i nezavisnih varijabli; na primer, u slučaju ocene slobode medija gde veću kritičnost nalazimo kod ispitanika manjeg obrazovnog nivoa, kod ispitanika višeg socijalnog statusa i kod onih koji su zadovoljni svojim poslom. Jedina značajnija korelacija

utvrđena je u slučaju osećaja nesigurnosti radnog mesta i ocene slobode medija – oni koji se osećaju sigurnije manje su kritični, ali je i među njima natpolovičan broj onih koji tvrde da ne postoji sloboda medija. - Sve u svemu, loša ocena stanja u medijima je rezultat uverenja koje nije bitnije povezano sa bilo kojim ispitivanim obeležjem statusa i uloge novinara.

2. Indeks profesionalne (samo)kritičnosti

Za utvrđivanje profesionalne samosvesti, odnosno za utvrđivanje samoocene odgovornosti medijskih radnika konstruisali smo indeks profesionalne (samo)kritičnosti¹. U pitanju je unutrašnji lokus kontrole koji odgovornost za stanje u medijima locira u samu novinarsku profesiju. Visoki indeks profesionalne samokritičnosti označava preuzimanje odgovornosti za stanje u medijima, dok niži indeks označava “skidanje” odgovornosti sa novinarske profesije.

Veličina indeksa profesionalne samokritičnosti, u ocenama od 1 do 5, iznosi 2,7. Osrednja samokritičnost karakteriše dve trećine novinara, da je niska samokritičnost i odsustvo samokritičnosti prisutna kod 29% novinara, a da je samo 4% novina izuzetno samokritično. Ovi podaci se mogu interpretirati na razne načine, ali je činjenica da najveći broj ispitanika nije spreman niti da osudi svoju profesiju, niti da je abolira; naši ispitanici imaju prema svojim kolegama i razumevanja ali i osudu i sve je to na neki način pomešano. No, ne treba prevideti podatak da je 29% novinara nesamokritično ili malo samokritično.

S druge strane, ako stvari pojednostavimo pa umesto 10 pokazatelja profesionalne samokritičnosti uzmemo samo dva: odgovor na tvrdnju da su novinari sami krivi za svoj profesionalni status i odgovor na tvrdnju da se novinari plaše gubitka radnog mesta i da se zato autocenzurišu – onda vidimo da stvari stoje nešto drukčije. Čak 45% novinara misli da su oni sami krivi za svoj profesionalni položaj (23% misli da nisu krivi, a 32% ne može da se odluči). Dakle, ako su sami krivi za svoj položaj, zašto onda nešto ne čine da taj položaj promene? S druge strane, gotovo dve trećine ispitanika (63%) autocenzuru objašnjava strahom od gubitka radnog mesta.

Sve u svemu, veliki broj novinara preuzima odgovornost za svoj profesionalni položaj i većiki broj novinara svoje neprofesionalno ponašanje objašnjava strahom od gubitka radnog mesta.

Možemo zaključiti da novinari ne preuzimaju svoju sudbinu u svoje ruke jer se plaše da ne izgube i ono malo što imaju. S druge strane, veliki broj novinara ima pozitivan odnos prema učesću u protestima: tako na primer 45% bi se uključilo u protest bez obzira na pretpostavljeni uspeh ili neuspeh protesta, a 47% bi protestovalo i ako se većina ne bi

¹ Indeks profesionalne samokritičnosti formiran je na osnovu slaganja ili neslaganja ispitanika sa sledećim tvrdnjama: (1) u novinarstvo ulaze bezveznjaci, (2) novinari se malo trude da pišu istinu, (3) urušen je dignitet profesije, (4) autocenzura novinara je veoma raširena, (5) autocenzura je raširenija od cenzure jer se novinari plaše, (6) novinari su sami krivi za svoj položaj, (7) novinari se plaše gubitka posla, (8) postoji strah od sankcija prema mediju u kojem rade, (9) novinari su neprofesionalni, (10) postoji strah od pogoršanja odnosa sa urednikom.

priključila protestu. Na trećoj strani vidimo da protesta nema, odnosno da su veoma retki (no o tome će više reći biti kasnije).

Čini se očitim, da na nivou pojedinaca postoji prilična zbrka oko razumevanja sopstvenog položaja, položaja profesije i mogućnosti da se izbori za promene! I ovu zbrku vidim kao jednu od posledica prekarnog položaja novinara.

Inače, nismo našli značajnije korelacije između profesionalne samokritičnosti i nezavisnih varijabli, pa čak ni u slučaju zaposlenosti, odnosno nezaposlenosti novinara, niti u slučaju vrste medija (lokalni, republički). Blagu, ali statistički značajnu korelaciju našli smo u slučaju zadovoljstva poslom (koeficijent kontigencije - $C_k=0,24$), veću samokritičnost pokazuju ispitanici koji su zadovoljniji poslom (sa porastom zadovoljstva povećava se samokritičnost: 27% - 36% - 42%), kao i oni ispitanici koji misle da će lako i brzo naći novi posao ako izgube postojeći ($C_k=0,20$). Nešto je veća i samokritičnost ispitanika koji imaju poverenja u vladu ($C_k=0,20$) – sa povećanjem poverenja raste i samokritičnost: 28%-32%-39%-47%.

3. Indeks kritičnosti prema medijskom okruženju

Indeks kritičnosti prema medijskom okruženju (spoljni lokus kontrole) formirali smo na osnovu 10 pokazatelja². Visoki indeks kritičnosti prema medijskom okruženju (država, vlast, političke stranke, privreda, vlasnici kapitala...) označava lociranje odgovornosti za stanje u medijima u medijsko okruženje, dok niži indeks označava "skidanje" odgovornosti sa medijskog okruženja.

U ocenama od jedan do pet veličina indeksa kritičnosti prema okruženju iznosi 3,4. Ukoliko petostepenu skalu kritičnosti svedemo na trostepenu, onda imamo ovakvu raspodelu odgovora: 4% su nekritični ili malo kritični, 54% su osrednje kritični, a 42% su veoma kritični.

Kritičnost prema okruženju je ili osrednja ili velika, za razliku od profesionalne samokritičnosti koja je osrednja ili mala. Novinari su kritičniji prema medijskom okruženju (vlast, država, vlasnici medija) nego prema sopstvenoj profesiji. Međutim, iz toga ne sledi da novinari prebacuju odgovornost na druge, već samo da odgovornost prvenstveno vide u okruženju, a potom i u sopstvenoj profesiji.

Kada je reč o o indeksu samokritičnosti i indeksu kritičnosti prema okruženju, treba reći da se oni kreću oko aritmetičke sredine, s tim što u slučaju indeksa samokritičnosti padaju ispod

² Indeks kritičnosti prema medijskom okruženju (spoljni lokus kontrole) formiran je na osnovu slaganja ili neslaganja ispitanika sa sledećim tvrdnjama: (1) uređivanje medija se ne rukovodi idejom informisanja, (2) mediji se uređuju shodno interesima političara, (3) mediji se uređuju shodno interesima oglašivača, (4) mediji se uređuju u znaku jurenja tiraža, gledanosti... (5) država kontroliše medije, (6) ne postoji sloboda medija, (7) urednik odbija "nezgodne" tekstove, (8) urednik menja 'nezgodne' delove teksta, (9) urednik ne prihvata 'nezgodne' teme, (10) novinar odbija zadatak zbog nesklada sa profesionalnim normama.

prosečne ocene (2,7), a u slučaju indeksa kritičnosti prema okruženju idu iznad prosečne ocene (3,4).

Kao i u slučaju skale profesionalne samokritičnosti, i u slučaju skale kritičnosti prema medijskom okruženju, našli smo slabe ali statistički značajne korelacije, a najčešće na odsustvo korelacija. Blag rast kritičnosti prema okruženju zabeležen je sa udaljavanjem od radnog odnosa na neodređeno vreme ($C_k=0,20$), sa sve većim nezadovoljstvom životom ($C_k=0,20$), sa opadanjem procenjene mogućnosti nalaženja posla u slučaju gubitka sadašnjeg ($C_k=0,22$). Opadanje kritičnosti prema okruženju javlja se u slučaju većeg poverenja u parlament ($C_k=0,21$), u političke stranke ($C_k=0,22$), u vladu ($C_k=0,23$), u medije ($C_k=0,24$), u predsednika republike ($C_k=0,24$).

O karakteru medijskog okruženja govore i ocene medijskih radnika uticaja na uređivačku politiku medija (u ocenama u rasponu od 1=nikakv uticaj, do 5=potpuni uticaj):

- 4,2 - interesi političara (prilično i mnogo utiču 82%),
- 4,1 - jurenje za tiražom, gledanošću (prilično i mnogo utiču 77%),
- 3,8 – interesi oglašivača (prilično i mnogo utiču 67%),
- 3,6 – opredeljenja glavnih urednika i kolegijuma (prilično i mnogo utiču 57%),
- 3,0 – potreba informisanja čitalaca, gledalaca (prilično i mnogo utiču 33%).

Ukupno uzev, država/vlast kreira takvo medijsko okruženje u kojem je sve manje mesta za slobodu medija i za mogućnost da novinari obavljaju svoj posao u skladu sa etičkim i profesionalnim normama. Prekarizacija rada i života novinara je jedno od dva glavna sredstva pomoću kojih država/vlast kolonizuje medijsku sferu i drži je u pokornosti.

4. Indeks prekarizacije rada

Prekarnost je složena, polidimenzionalna pojava koja označava različite odnose nesigurnosti i neizvesnosti prvenstveno u oblasti rada (fleksibilnost rada i drugih pojava vezanih neposredno za rad), nadoknade za rad (plata, nadnica) i zaposlenosti (različite vrste radnog ugovora ili rad bez radnog ugovora ili odsustvo rada za novac ili drugu nadoknadu).

Prekarizacija rada nužno vodi u prekarizaciju celine radničkog života.

Prekarnost se javlja kao manja ili veća nesigurnost i neizvesnost življenja radnika i njihovih porodica. U društvenoj praksi prekarnost se ispoljava kao nesiguran rad i otuda nesigurna zarada, što se direktno odražava na egzistenciju radnika i njihovih porodica. Nesigurni i neizvesni rad pored nesigurnih primanja na osnovu rada prate još mnoge druge nesigurnosti.

Nesigurna radna uloga generiše nesiguran društveni položaj. Onesiguravanje radne uloge (kao proces) i posledice toga vode pre ili kasnije u onesiguravanje društvenog položaja (kao proces). Nesigurna radna uloga i nesiguran društveni položaj nužno vode ka neizvesnom življenju, ka nesigurnom životu.

4.1. Prekarnost zaposlenih novinara

Prekarnost rada i života je višedimenzionalna pojava kumulativnog karaktera. Rezultati istraživanja ukazuju na zabrinjavajuću prekarnost (pod ovaj pojam podvodimo tri intenziteta prekarnosti: osrednji, veliki i veoma veliki intenzitet). Dve petine novinara (39%) ili nisu prekarizovani ili su prekarizovani u maloj meri, a s druge strane nalazimo **tri petine ispitanih novinara (61%) karakteriše zabrinjavajuća prekarizovanost rada i života**. Novinare najviše tišti pravna nesigurnost, nesigurnost radnog vremena, radnog mesta i uslova rada. Visini indeksa prekarnosti rada i života novinara najviše doprinose četiri tipa nesigurnosti: pravna nesigurnost, nesigurnost radnog vremena, radnog mesta i uslova rada. Postoci zabrinjavajuće nesigurnosti u slučaju pomenutih pokazatelja prekarnosti rada kreću se između 35% i 37% (aritmetičke sredine kreću se između 2,26 i 2,34).

Čak četiri indikatora ne diferenciraju znatnije novinare i fizikalce, već ih čine sličnim: egzistencijalna nesigurnost, pravna nesigurnost, nesigurnost radnog mesta i nesigurnost radnog vremena. Očigledno je da su ovo karakteristike opšte prekarizacije.

Poređenje pokazatelja prekarnosti medijskih i fizičkih radnika pokazuje znatne razlike. Nesigurnost zaposlenja (nivo zapošljivosti) kod novinara je osam puta manja, za pet puta je manja nesigurnost zarade i nesigurnost statusa, a dva puta je manja nesigurnost zaštite zdravlja i bezbednosti, kao i nesigurnost uslova rada. Ovi nalazi čine veoma različitim medijske i fizičke radnike. S druge strane, preostala četiri indikatora ne diferenciraju znatnije novinare i fizikalce, već ih čine sličnim: egzistencijalna nesigurnost, pravna nesigurnost, nesigurnost radnog mesta i nesigurnost radnog vremena. Očigledno je da su ovo karakteristike opšte prekarizacije.

4.2. Prekarnost nezaposlenih novinara

O prekarnosti rada nezaposlenih novinara (i fizičkih radnika) zaključivali smo na osnovu šest indikatora: nesigurnost radnog statusa, neizvesnost zarade, nesigurna zdravstvena zaštita, prihvatanje nesigurnih i teških uslova rada, nesigurnost statusa (preživljavanje) i egzistencijalna nesigurnost. Ključna razlika između zaposlenih i nezaposlenih nije u radu i zarađivanju, već u tome da li je neko u radnom odnosu na neodređeno vreme ili je u nekom drugom tipu radnog odnosa ili je u pitanju rad bez radnog ugovora (rad u neformalnoj, „sivoj“ ekonomiji) ili potpuno odsustvo rada.

Dve trećine nezaposlenih novinara (63%) je zabrinjavajuće prekarizovano, a nešto više od jedne trećine (37%) je izvan opasnosti od prekarizacije (bilo da je nema 7%, bilo da je mala 30%). Iako je poređenje isključivo uslovno, ipak treba reći ono što je očekivano i što bi retko ko mogao da porekne: veća je prekarizovanost nezaposlenih nego zaposlenih novinara, iako su obe velike i znatno natpolovične.

Dok u slučaju pokazatelja prekarnosti zaposlenih nismo mogli da izdvojimo nijedan pokazatelj koji dominantno određuje prekarnost, u slučaju nezaposlenih novinara, imamo takav pokazatelj. Reč je o nesigurnom radnom statusu odnosno o samoj nezaposlenosti. U slučaju radnog statusa nezaposlenih nalazimo na neverovatnih 94% zabrinjavajuće prekarizovanih i samo 6% onih koji su uspeli da izbegnu sve zamke prekarizacije.

Natpolovična (52%) je i spremnost na prihvatanje nesigurnih i teških uslova rada – spremnost na prihvatanje rada u lošim uslovima, spremnost na prihvatanje posla za bilo koju platu, spremnost na bilo koje radno vreme, spremnost na prihvatanje bilo kakvog tipa radnog ugovora, prihvatanje preseljenja u drugi grad radi zaposlenja.

Najveća korelacija između pojedinačnih pokazatelja i indeksa prekarnosti nezaposlenih novinara, javlja se u slučaju egzistencijalne nesigurnosti (0,64) i nesigurnosti zarade (0,62), s druge strane najniža korelacija ustanovljena je u slučaju nesigurnosti radnog statusa (0,44), nesigurnosti društvenog statusa (0,44) i nesigurnosti zdravlja (0,46).

Poređenje prekarnosti nezaposlenih novinara i prekarnosti fizičkih radnika pruža zanimljive zaključke. Sigurnost društvenog statusa nezaposlenih novinara je sedam puta veća od sigurnosti društvenog statusa nezaposlenih fizikalaca; sigurnost zarade je dva puta veća kod novinara (54%) nego kod fizikalaca (24%). Dok je s druge strane, sigurnost radnog statusa nezaposlenih novinara (6%) pet puta manja od sigurnosti radnog statusa nezaposlenih fizičkih radnika (30%).

Nesigurnost fizičkih radnika je veća kod svih indikatora osim kada je u pitanju nesigurnost radnog statusa.

Od ukupnog broja ispitanih nezaposlenih novinara 63% su zabrinjavajuće prekarizovani, dok je postotak takvih kod fizičkih radnika čak 91%. Broj ispitanika koji se osećaju sigurnim ili tek malo prekarizovani je četiri puta veći u slučaju nezaposlenih novinara (37%) nego u slučaju nezaposlenih fizičkih radnika (9%).

5. Odnos između percepcije medija i prekarizacija života novinara

Percepcija stanja u medijima i prekarnost zaposlenih novinara: sa rastom prekarizacije zaposlenih novinara raste i broj novinara koji smatraju da u Srbiji nema slobode medija. Korelacija između ove dve pojave je niska (0,20), ali je statistički značajna.

5.1. Percepcija stanja u medijima i prekarnost zaposlenih novinara.

Sa rastom prekarizacije zaposlenih novinara raste i broj novinara koji smatraju da u Srbiji nema slobode medija. Korelacija između ove dve pojave je niska (0,20), ali je statistički značajna.

5.2. Percepcija stanja u medijima i prekarnost nezaposlenih novinara.

Kontigencija između ocene slobode medija skale prekarizacije rada i života nezaposlenih novinara iznosi 0,34, što ukazuje na korelaciju osrednjeg intenziteta. Sa rastom prekarizacije povećava se broj novinara koji tvrde da ne postoji sloboda medija.

5.3. Profesionalna samokritičnost i prekarnost zaposlenih novinara.

Kontigencija između skale profesionalne samokritičnosti zaposlenih novinara i skale prekarizacije iznosi 0,16, što ukazuje na veoma nisku povezanost između ove dve pojave.

5.4. Profesionalna samokritičnost i prekarnost nezaposlenih novinara.

Kontigencija između skale profesionalne samokritičnosti nezaposlenih novinara i skale prekarizacije iznosi 0,22, što ukazuje na blagu povezanost između ove dve pojave. Nema izrazitije pravilnosti u smeru povezivanja.

5.5. Kritičnost prema okruženju i prekarnost zaposlenih novinara.

Kontigencija između skale kritičnosti zaposlenih novinara prema okruženju i skale prekarizacije ove grupe ispitanika iznosi 0,33, a to upućuje na vezu osrednjeg intenziteta. Sa rastom prekarizacije raste i kritičnost prema medijskom okruženju.

5.6. Kritičnost prema okruženju i prekarnost nezaposlenih novinara.

Kontigencija između skale kritičnosti nezaposlenih novinara prema okruženju i skale prekarizacije ove grupe ispitanika iznosi 0,34, a to upućuje na vezu osrednjeg intenziteta. Sa rastom prekarizacije raste i kritičnost prema medijskom okruženju.

6. Prekarnost uništava medije, prekarnost je pošast moderne civilizacije

Po mišljenju novinara stanje u medijima je loše. Za to je prvenstveno odgovorno medijsko okruženje – vlast, država, vlasnici medija, a potom i sami novinari. Uloga novinara u emancipaciji i odbrani medija je pod stalnim i sve jačim pritiskom prekarizacije rada i života novinara. Teško je očekivati veći angažman medijskih radnika u situaciji kada su im ugroženi rad i zaposlenje, i kada im se svakodnevno onesiguravaju uslovi za pristojni život.

Naša polazna hipoteza o povezanosti odnosa novinara prema medijima i prekarizacije novinara je većim delom potvrđena. Nesumnjivo je da nezaposleni novinari u priličnoj meri medije vide iz perspektive prekarizacije u koju su upali (naravno ne svojom voljom) – o tome svedoče dva koeficijenta kontigencije osrednje povezanosti između prekarnosti i odnosa prema medijima (to donekle potvrđuje i koeficijent kontigencije koji ukazuje na blagu povezanost prekarnosti i profesionalne samokritičnosti). Kod zaposlenih novinara odnosi su nešto složeniji. Prekarnost u osrednjoj meri utiče na veću kritičnost prema medijskom okruženju ($C_k=0,33$). Zapažamo i blagu povezanost između prekarnosti i ocene slobode medija, ali nismo našli značajniju povezanost između prekarnosti i profesionalne samokritičnosti ($C_k=0,16$). Usput, i kod nezaposlenih novinara ne postoji znatnija povezanost između profesionalne samokritičnosti i prekarnosti ($C_k=0,22$). Po svemu sudeći, jak profesionalni identitet stavlja branu ispred svakog ugrožavanja tog identiteta.

Ukupno uzev, deo novinara je razapet između sopstvene prekarnosti i svog profesionalnog identiteta. Najveći broj među njima ostaje u novinarstvu iako bi najradije (da može) otišao što dalje od tog poziva; najmanji broj (okvirno jedna petina) ostaje u novinarstvu da piše i govori onako kako drugi hoće; na kraju tu su (okvirno dve petine) oni novinari koji čuvaju medijski integritet i profesionalni identitet, izgleda, za veliku cenu.

U istraživanju prekarnosti medijskih radnika utvrdili smo veliki obim zabrinjavajuće prekarnosti – dve trećine zaposlenih i nezaposlenih novinara je u osrednjoj ili velikoj meri izložen prekarnosti. Njihov rad i život je nesiguran; radno mesto je sve nesigurnije a stepen

zapošljivosti sve niži. Sve je više različitih oblika nesigurnosti koje se kumuliraju i vode ka nesigurnom životu. Kumuliraju se i posledice prekarizacije po samog pojedinca, po integritet njegovog poziva, po njegovu porodicu, po decu i njihovo školovanje. – U većini drugih sfera rada, drugih delatnosti, prekarizacija može da bude samo jača i šire prisutna nego u medijskoj sferi; prekarnim radnicima gledano uopšte samo može da bude gore i neizlaznije nego radnicima u oblasti medija.

Prekarizacija nije prirodno ljudsko osećanje niti normalno stanje u modernoj civilizaciji. Postoje pozivi i postoje delatnosti u kojima se sve konsekvence prekarizacije slamaju na čoveku-radniku, ali postoje i delatnosti koje se postepeno ili koje će se postepeno urušavati pod teretom prekarizacije. Mediji su takva delatnost, a tu su potom nauka, visoko obrazovanje, kultura i umetnost.

Prekarizacijom rada kao suštine ljudskog bića, menja se i karakter i sama bit tog ljudskog bića. Oni koji navode argument: već je tako nekad bivalo, previdaju jedan prost argument – da to što je nekad bilo u društvenoj istoriji nije nikakav razlog da danas bude tako, pogotovo kada je „to danas“ stvar volje, a ne nužde. Vrhunac cinizma je ono što ovih dana ponavljaju neoliberalni cinici – „*Kada jednom prihvatite činjenicu da život nije 'fer', bićete mnogo srećniji*”.

7. Prekarni radnik – sam protiv svega i sam protiv svih

Prekarni rad nije stvar izbora. Sa stanovišta pojedinca prekarizacija se dešava kao što se događaju zemljotresi, gradobitine, poplave i slične nepogode. Pokušavamo da im izmaknemo, da smanjimo posledice, ali i da im se prilagodimo, da živimo sa njima. No, da li zaista prekarizacija ima snagu elementarne nepogode?

Prekarizacija jeste “elementarna nepogoda” za svakog izolovanog i usamljenog pojedinca. Pogotovo za one pojedince sa malim ili nikakvim kapitalom, pa ni kulturnim, ni socijalnim. To je tako jer korisnici prekarizacije radnika prvo oslabe svog protivnika, atomizuju ga, fragmentiraju, dezintegrišu, izmrve, desocijalizuju, svekoliko dekapitalizuju...

Prekarizacija se preživljava individualno, a protiv prekarizacije se bori kolektivno i organizovano. Usamljeni, pojedinačni otpori prekarizaciji imaju ograničeni domet. U svakom slučaju ključno pitanje za masovnog pojedinca jeste - Kako preživeti svekoliku nesigurnost i veliku neizvesnost rada i kako preživeti od takvog rada? Evidentirali smo, ne računajući na ne-činjenje, dve klasične strategije i nekolike modele ponašanja. U pitanju je strategija asocijalnog individualizma (“Sam protiv svih”) i strategija kolektivne akcije (“Ako ne možeš sam, čini to zajedno sa drugima”).

Prva strategija je spolja inicirana a od radnika široko prihvaćena, pogotovo od prekarnih. Ona je rezultat manipulativnog rada svih klasnih protivnika sveta rada na jednoj strani, i niske samosvesti prekarnih radnika, na drugoj strani. Dominira nametnuti socijalni model izforsiranog dezangažovanja i pasivnosti.

Strategija kolektivne akcije je vezana za mogućnosti samoorganizovanja radnika i spremnosti prekarizovanih da se uključe u organizovani otpor. Strategiju asocijalnog individualizma podupiru vlasnici kapitala i njihovi ideološki aparati i aparati prisile, dok se druga strategija povremeno razvija uprkos pomenutim aparatima. U toj drugoj strategiji radnici i prekarni radnici “ratuju” o svom *kruvu i ruvu*. Međutim, u odsustvu uslova za normalan opstanak i odsustvu elementarne socijalne sigurnosti, umesto samoorganizovane kolektivne akcije, nešto je veća verovatnoća za spontanu pobunu masa, za pobunu *usamljene gomile!*

Kada prekarizacija radnika uzme svoj krajnji oblik, kada preživljavanje kolonizuje svekoliki život, kada prekarizacija redukuje život na borbu za opstanak, onda dolazi do opsednutosti preživljavanjem. Opsednutost preživljavanjem, uostalom kao i opsednutost profitom, ne daju rešenja na kolektivnom nivou. U okvirima opsednutosti nema rešenja. Sami opsednuti ne traže rešenja izvan same opsednutosti. Kod opsednutih ne postoje drugi, nema grupe, kolektiva... Za opsednute radnike postoji još i nacija kao *organska celina* i/ili autoritarni vođa kao zadati okviri za nalaženje konačnog rešenja. Opsednutost blokira, zaustavlja, koči, petrifikuje, parališe akciju... Opsednuti ljudi nisu slobodni ljudi, oni su robovi svojih opsesija.

Opsednutost preživljavanjem i opsednutost profitom ima demonski karakter, uz jednu bitnu razliku. Prekarni radnici opsednuti preživljavanjem odbacuju svaki rizik (a kapitalistički politički sistemi čine svaki otpor izuzetno rizičnim). Na drugoj strani određeni rizik je ugrađen u genetsku strukturu kapitalista. Njihova opsednutost profitom opstaje sve dok na drugoj strani, tj. kod prekarnih radnika postoji demonski strah od rizika. Strah od rizika je temelj prekarizacije. Dok je straha, biće i prekarnih radnika!

U našem istraživanju smo utvrdili da četiri petine novinara malu posećenost nedavnih novinarskih protesta objašnjavaju većim ili manjim strahom – 49% se potpuno slaže, a 31% se delimično slaže sa tvrdnjom „*Protesti su malo posećeni jer se novinari plaše mogućih sankcija*“.

Strah definiše domete i pravih i patvorenih rešenja. Strah blokira put do pravih rešenja. Strah i “*dilema zatvorenika*” (ne-kooperativna igra) su prepreke svakom kolektivnom delovanju. Ekstremna prekarizacija poništava svaku mogućnost “*igre uveravanja*” (kooperativna igra) kao jedine racionalne opcije u datom kontekstu. No konkurencija i razvoj konkurentosti su ključne reči a ne saradnja i “*za-drugarstvo*” ili, ne daj bože, omrzuta kolektivna akcija.

Sve institucije političkih sistema sa svim monopolima na silu i manipulaciju, kanališu i/ili transponuju otpor prekarizaciji u prilagođavanje prekarnim uslovima rada i života. Rezervna strategija se odnosi na demasifikaciju protesta, na njegovu segmentaciju, individualizaciju, upojedinjavanje. Zajednički imenitelj ovih upojedinjavanja radnika jeste dekonstrukcija čoveka kao socijalnog bića.

Kod prekarnih radnika samosvest je redukovana na instinkt preživljavanja, a bez samosvesti nema identiteta; prekarizacija po pravilu proizvodi destrukciju identiteta (ako ga je uopšte i bilo i koliko ga je bilo). Prekarizacija de-socijalizuje radnike i od njih čini usamljena bića. Prekarni radnik je usamljeni pojedinac sa socijalnim vezama u procesu rastrojavanja. Prekarni radnik je sam suprotstavljen svemu i svima. Sa takvim radnicima ne može se

računati na otpor, protest, pobunu. No, to ne znači da ne može i da neće doći do pobune. Biće to pobuna mase usamljenih pojedinaca sa manjkom samosvesti i identiteta i sa viškom ogorčenosti i rušilačkog besa.

I dok opsjednutost profitom neki psihijatri svrstavaju u mentalna oboljenja, dotle opsjednutost preživljavanjem prekarnih radnika, neki biolozi ubrajaju u temeljne instinkte živog sveta. I pobuna prekarnih radnika biće stvar instinkta i pobuna biologije.

8. Modeli ponašanja prekarnih novinara i radnika uopšte

Kako se ponašati u fluidnom i trusnom haosu gotovo sveopšte anomalije, deregulacije, svekolikog obezvređivanja, nadiruće nesigurnosti i neizvesnosti? Kako se ponašati kada pravila nema ili kad se postojeća pravila sve manje poštuju.

Uprošćeno gledano ponašanje prekarnih radnika kreće se u okviru jake dileme: prihvatiti prekarnost ili joj se odupirati. Ako joj se odupiremo da li to činimo po pravilima otpora ili u okviru pravila koja nameće sama prekarizacija? Ako se prekarizaciji odupiremo po pravilima otpora, da li protivnike vidimo u našim kolegama po prekarnosti ili u korisnicima prekarizacije radničkog života? I još uprošćenije, da li su radnicima partner-neprijatelji drugi radnici ili su im neprijatelji u svetu kapitala? (Ma koliko reč “neprijatelj” bila teška reč, ublažavanje ničemu ne vodi.)

Bilo kako bilo jedni će sagnuti glavu i zažmuriti – da ništa ne vide, pokriti uši da ništa ne čuju i zalepiti usta da slučajno ne kažu neku protivnu reč. Slično ponašanju ona tri majmuna iz japanskog zlatnog pravila dobrog života: “Ne gledaj zlo, ne slušaj zlo, ne govori zlo”. Ili poput onog pravila mafijaške omerte: “Ne vidim ništa, ne čujem ništa, ne govorim ništa”. A kad novinari čute, to je znak da hje vrag odneo svaku šalu. Drugi će ćutati o onome što vide i o onome što čuju i pričati o onome što ne vide i što ne čuju. Oni će za njih neprihvatljivu realnost imaginarno zameniti onom nepostojećom, ali prihvatljivom i za njih i za urednike one stvarne stvarnosti.

U stvari, naše istraživanje prekarnih radnika i njihovog prekarnog života, a na primeru novinara, upućuje na postojanje barem osam modela realnog i mogućeg ponašanja prekarnih radnika/novinaru:

1) *Zombi model*: pasivno prihvatanje stanja prekarnosti. Ključ je gotovo apsolutna poslušnost. Trpi i čuti.

2) *Begstvo od sopstvenog identiteta* - model prihvatanja “podmetnutih” identiteta ili model izmeštenih identiteta. Najčešće je reč o nekom organskom kolektivitetu (nacija, na primer). Do ovog transponovanja identiteta češće dolazi kod ekstremno prekarnih radnika kada bivaju u situaciji u kojoj ne vide i ne znaju ni gde su, ni gde će, ni ko su, ni šta su!

3) *Model formalne adaptacije* – specifično *ketman ponašanje*: prividna i/ili delimična konformizacija. Navikavaj se i prilagođavaj, ali čuvaj sebe. Ne štrči – vidljivo. Uklopi se – vidljivo. Foliraj ali budi svoj.

4) *Model stvarne konformističke adaptacije*, poslušništvo. Daj ono što se od tebe traži. Budi onakav kakvog te oni hoće. Prikloni se i pokloni. (Razlika u odnosu na zombi-model je u svesti o poslušništvu – kod zombi modela nema svesti o konformiranju, ona je gotovo instinktivna.)

5) *Model bekstva u različite oblike najčešće „mekše“ socijalne patologije.*

6) *Model individualnog otpora.* Bori se sam i samo za sebe, kako znaš i umeš. Nepoverenje u druge obeležava tri četvrtine ispitanih novinara, a sličan je i obim nepoverenja u opštoj populaciji.

7) *Model kolektivnog otpora.* Bori se zajedno sa drugima i za druge.

8) *Model plebejske pobune* – iznuđena spontana pobuna usamljene gomile. - A ima li uopšte izlaza iz ovog 'dobrovoljnog' ropstva, a da to nije eksplozija nagomilanog jada i besa?

[Ovde sada izdvajam četiri tipična modela ponašanja prekarnih radnika, tj. prekarnih medijskih radnika. U zaključku mog priloga u knjizi o pasivnom aktivizmu medijskih radnika govorim o aktivizmu/pasivizmu, odnosno ponašanju u kontekstu profesije preko tri modela: begstvo iz profesije, ostajanje u profesiji po svaku cenu i nipodaštavanje profesije.]

9. Zombi model radničke prekarnosti

Kao i kada je reč o drugim definicijama, Vukajlija (rečnik slenga) daje valjano određenje pojma *zombi*: „zombi je živ mrtvak kome su aktivne samo najosnovnije motorne i psihičke funkcije i jedini cilj njegovog bitisanja je hrana i potraga za istom.“ U ovom tekstu pojmu zombija dajemo od Vujaklije opisano značenje, dok su sva druga namerna da ga mistifikuju oduzimajući pojmu socijalno i političko značenje i pripisujući mu natprirodno poreklo i apokaliptičku funkciju. U sociološkom smislu zombi je završna faza samouništenja *homo sapiens*-a i javlja se kao rezultanta delovanja profitom zaposednutih kapitalista i njihovih ideoloških plaćenika u društvenim naukama, medijima, politici i javnom životu uopšte.

Spremni smo da prihvatimo tvrdnju pojedinih naučnika da je GMO opasna stvar jer niko ne može da predvidi posledice do kojih će dovesti promena samo jednog gena u jednoj biljci (kao što na primer, tvrdi molekularni biolog Džon Fagan). S druge strane, mnogo manje smo spremni da ozbiljno barem razmišljamo o posledicama koje donosi promena karaktera rada i njegova prekarizacija, a u kontekstu promene prirode čoveka i njegove ljudskosti. Kao da ne ostavljaju traga upozorenja o ubrzavanju proseca dehumanizacije savremene civilizacije, o činjenici da civilizacija sve brže gubi ljudsko lice. Prelomna tačka je promena karaktera rada kao temeljne odrednice ljudskog bića. Još se ne zna na šta će da liči građevina te civilizacije kad joj se ljuljaju i menjaju temelji na kojima počiva. Trusno područje traži drugačiju gradnju.

Mogućnosti za racionalno ponašanje prekarnih radnika veoma su smanjene u slučaju egzistencijalne ucene. Ucenjen radom prekarni radnik ne može da kaže *OXI*. A postmoderni radnik je pod stalnom egzistencijalnom učenom. Pritom, glavni urednici procesa prekarizacije opsednuti profitom i njihovi ideološki plaćenici, uveravaju nas da je (jedino) egzistencijalno ugroženi radnik, produktivni radnik. Zalud je dokazivati da je gotovo jedini rezultat

egzistencijalno ugroženog radnika – iznuđeno ropsko ponašanje koje ne daje bogznakolike rezultate ni pod stalnim krutim nadzorom i bičevanjem.

Kako to čovek podnosi, kako se ponaša kada mu se menjaju temelji opstanka? Među katastrofalnim odgovorima na krizu rada izdvaja se nekoliko. *Zombi model* je svakako među njima. Reč je o pasivnom prihvatanju prekarizacije rada. Reč je o trpljenju. Trpi i čuti, prihvati neizbežno jer nema alternative. Ključ je poslušnost. Budi poslušan do kraja. Ponašaj se onako kako se to od tebe traži...I gledaj samo sebe i svoje interese!

Zombi-radnik nema svest o svom ropstvu. Svest je blokirana instinktom preživljavanja. Opsednutost preživljavanjem ne ostavlja mesta za pojavu samosvesti! Svest prekarnog zombi radnika je svest robota. Jednostavno rečeno, nema je. Svesti nema, a znanje postoji u okviru zadanog opsega, označenog prostora, krutih granica...

Zombi model ponašanja prekarnih radnika je najomiljeniji među kapitalistima tim postmodernim vlasnicima naših života. Njima je draža *tabula rasa* (“ispražnjena glava”) prekarnog radnika, čak i od onih radnika koji rešenje svoje prekarnosti vide u prilagođavanju i doslovnom prihvatanju svega onoga što gazde kažu ili pomisle! Otuda postmoderni kapitalisti i njihovi ideološki plaćenici, neguju i redovno zalivaju za njih veoma važnu biljku zombi-prekarnosti!

10. Prekarnost nameće transponovanje identiteta

Danas su na delu *robinzonijade* prekarnih radnika. Lakše je kapitalističkom *levijatenu* da se bori protiv pojedinca, nego protiv grupe, kolektiva, zajednice. Znaju oni da je stvar u preventivi. Zato je mnogo toga usmereno ka tome da se pojedinac de-socijalizuje, da bude sam sa sobom. Stoga su razvijene mnoge procedure da se pojedinac izdvoji iz grupe, iz organizacije, iz sindikata, iz bilo kojeg udruženja, iz bilo kojeg relevantnog oblika zajedništva, a sve to radi lakšeg obračuna sa svakim ko pomisli na neposlušnost ili na otpor. *Dividi et impera*: individualizovati, parcijalizovati, fragmentisati, izdeliti, raspršiti, razmrviti, pojediniti ... biti protiv saradnje, kooperacije, savezništva...

Delu ekstremno prekarizovanih radnika se pričinjava da su važan deo neke veće i nadnaravne celine (naciona, na primer) ili da su ključni deo božanskog nauma genijalnog vođe ili tek važan učesnik uspeha nekog “našeg” sporta. Ja sam bolji, veći, snažniji, hrabriji, pametniji nego što jesam jer sam deo ovoga ili onoga. - Nekako je normalno da se ne vidi kad se žmuri, nešto je manje normalno da se ne vidi ni širom otvorenih očiju, ali je najmanje normalno da nam se priviđa, da vidimo ono čega nema i da nam to nepostojeće bude “uputstvo za život” i “rukovodstvo za akciju”.

Radnici, a pogotovo prekarni radnici su sve češće razapeti između radničkog i *ratničkog* identiteta za ovu ili onu svetu stvar. Svetinje se nalaze svuda oko nas i za njih se valja boriti. Od nacije, do sporta. U međuvremenu, evo malo igara, doduše sa sve manje hleba!

Generalno uzev, imaginarni kolektiviteti (poput ideje Benedikta Andersona o naciji kao imaginarnoj zajednici) imaju svoj pandan u imaginarniom individualitetu. Reč je o lažnom

identitetu i lažnim zajednicama. Otuda dominira uzdizanje individualizma i difamacija zajednice. [*“Bauk kruži svetom – bauk zajednice, zajedničkosti. Sve nove i stare sile služe tome da onemoguće tog bauka...” - Stvar-Thing, br. 3.*] Preživljavanje se obećava samo usamljenom pojedincu koji se lojalno bori za profit svog vlasnika. Istovremeno se na jednoj strani mrve i razbijaju autentična zajedništva, a na drugoj se razvijaju pseudo-zajednice.

Osamljivanje prekarnih radnika prati proces de-identifikacije. Usamljeni prekar radnik po pravilu gubi radnički identitet i traži druge identitete. Najlakše se “prima” na identitet sa pseudo-zajednicama iz paleta ponuda ideoloških manipulanata vladajuće profilerske klase. Tako su svojevremeno radnici Rakovice mogli da dođu na onaj čuveni miting ispred Skupštine kao radnici, a da odu kao Srbi.

Pseudo-individualizam i pseudo-zajedništvo su alatke profilerske klase. Uloga ovih danas glavnih a krivotvorenih tipova ljudske egzistencije vezana je za pasivizaciju kapaciteta ljudskog individuuma kao bića zajednice. Otuda, kako ne bi bilo otpora prekarizaciji naših života - za vlasnike kapitala prihvatljivo je samo ono naše organizovanje koje je na velikoj distanci od svih realnih pitanja o odnosu rada i kapitala.

Velike krize proizvode glad za zajedništvom, za zajednicom, kolektivom (za krdom, najgrublje rečeno). Postoji potreba da se ne bude sam u suočavanju sa neprijateljom ili bilo kojom nesrećom. To je pra-potreba, koja se javlja u kontinuitetu još od vremena življenja u čoporima. Međutim, danas uglavnom nema valjanog izbora načina zadovoljenja potrebe za zajednicom. Ideološki aparat vladajućeg kapitala, s jedne strane stvara i pojačava veštačku potrebu za pseudo-zajednicama, a sa druge, nameće “izbor” patvorenog zajedništva. Ideološka naracija nam kaže da je imitacija bolja od originala, da su autentične zajednice utopijska zamisao, da je lakše uživati u snovima nego u stvarnosti, da su *žuti sindikati* korisniji od pravih sindikata...

Kao radnik ti si pojedinac i samo pojedinac, Robinson na pustom ostrvu. Ako hoćeš da budeš deo nekog kolektiva, neke zajednice ili da se tako samoosećaš, onda mora da budeš Srbin, Namac, Španac... Pravoslavac, Katolik, Musliman...”Belac”, “Crnac”... Pojedinac, dakle, umišlja svoju rasnu, nacionalnu, versku, političku ili kakvu drugu zajednicu, kako bi nadišao nametnutu ništavnost svoje pojedinačnosti. Takav pojedinac je kreacija svih onih koji profitiraju na postojanju imaginarnih zajednica. Profiteri pseudo-kolektiva razvili su svekolike oblike ideološke manipulacije kako bi de-socijalizovanog pojedinca definitivno razapeli između pseudo-individualnosti i pseudo-zajedništva.

Na nivou teorije, dualizam pojedinca i društva najčešće se ispoljava u dijalogu liberala i komunitarista, gde u ekstremu jedni gotovo isključivo zastupaju pojedinca, a drugi gotovo isključivo - zajednicu. I jedni i drugi previđaju da nema čoveka bez zajednice, niti zajednice bez ljudi. Svaka neravnoteža je pogubna za čoveka. U sameravanju ova dva teorijska koncepta sučeljavaju se idealnotipski modeli čoveka-pojedinca i zajednice, otuda se diskusija vodi u metafizičkoj ravni daleko od stvarnosti u kojoj diminiraju pseudo-individue i pseudo-zajednice. Jednima se obećava sloboda u njihovoj pojedinačnosti, a drugima u njihovoj utopljenosti u kolektiv. Nema pak slobode za nepersonalizovane individue, niti za one

“pojednce” do neprepoznatljivosti utopljene u kolektiv. Uostalom, nema značajnijih razlika između nepersonalizovanih a individualizovanih pojedinaca i onih pojedinaca koji se u masi raznih kolektiviteta mogu samo statistički prepoznati. I jedni i drugi su žrtve velikog socijalnog inženjeringa koji je uperen protiv čoveka kao socijalnog bića. Tu istinu do sada uspešno prikrivaju ekstremne i njima bliske liberalističke i kolektivističke ideologije. Jedni bi da načisto izdvoje čoveka iz zajednice, a drugi bi da ga u njoj udave! Samo tako mogu da od prekarnog radnika naprave ratnika i za ovo i za ono. Valjda tako treba: Za ropstvo u ime slobode!

11. Konformizam – „Veži konja gde ti gazda kaže!“

Model slepe poslušnosti je treći na listi najgorih reagovanja na stanje prekarnosti; odmah posle pretvaranja radnika u *ratnike* (model zamene identiteta) i pretvaranje radnika u “mrtvake koji hodaju” (zombi model).

Idealno-tipsku sliku slepe poslušnosti nalazimo u Prvoj knjizi Mojsijevoj kada Bog kuša Avrama: "uzmi sada sina svojega, jedinca svojega miloga, Isaka, pa idi u zemlju Moriju, i spali ga na žrtvu tamo na brdu, gdje ću ti kazati" (Postanje 22,2). Danas, postmoderni kapitalizam kuša prekarne radnike – ili poslušnost ili ćete žrtvovati i sebe i porodicu.

Za mnoge prekarne radnike *poslušnost nema alternativu* (ono čuveno: *There is no alternative*). Navikavaj se, prilagodi se, uklopi se; poslušnost kao snalaženje, pa čak i kao foliranje. Totalna poslušnost: “*Veži konja gde ti gazda kaže pa makar konj crk'o*” (u drugoj varijanti: *...makar crk'o i konj i ti!*). Ne kaže li neki od antijunaka u Hakslijevoj antiutopiji “Vrli novi svet”, kako je nekonformizam gnusniji zločin od bilo kojeg zločina (navod po sećanju). Savij kičmu, obori pogled, napravi kniks, budi spreman na rukoljub, klekni iako se to ne traži, a za svaki slučaj! - Budi poslušan svemu i svakome, gazdi pre svih i pre svega!

Kada se prekarne radnik nađe pred dilemom: Ili budi poslušnik ili crkni, retko ko se odlučuje za ovu drugu mogućnost! Poslušnost prema gazdi/poslodavcu je rodno mesto svake druge poslušnosti i pokornosti. Od te poslušnosti u sferi rada kojim se obezbeđuje egzistencija, do poslušnog učešća u zločinima (“zločin iz poslušnosti”) nije daleko; uvek je tu ono čuveno opravdanje “*Bio sam samo šraf u mašini*”.

Poslušnost je individualna pojava, dok je ne-poslušnost svrsishodna samo ako je grupna. Za neposluh je potrebno barem dvoje ljudi. Poslušnost je stvar pojedinca, dok je otpor stvar kolektiva, organizacije... Asocijalni individualizam je preduslov za svekoliku poslušnost. Utopljenost u kolektiv, takođe. U ovom kontekstu valja naglasiti razliku između individualne i organizacijske poslušnosti. Individualna poslušnost u prekarnom radu je preduslov organizacijske poslušnosti. Naravno, valja razlikovati i druge tipove poslušnosti, počev od razlike između dobrovoljne i prisilne. Jedno je, na primer, poslušnost prema percipiranom autoritetu, a drugo je poštovanje zahteva koji proizlaze iz podele rada ili iz tehnologije proizvodnje. I dalje, poslušnost ne treba brkati sa konformizmom, niti sa autoritarnošću iako je poslušnost, odnosno autoritarna submisivnost, jedna od centralnih dimenzija autoritarnosti.

Kada se prekarni radnik suoči sa mogućnošću produbljivanja prekarizacije ili trajne nezaposlenosti, poslušnost dobija još jedno obrazloženje, još jedno moralno opravdanje: Uradio sam sve, činio sam sve što su od mene tražili, žrtvovao sam se, a evo šta me zadesilo.

Poslušni prekarni radnik je usamljenik; poslušništvo ne traži društvo. Prema Erihu Fromu moderno doba izaziva anksioznost i izloženost, a poslušnost služi da se koliko toliko izbegne nesigurnost i neizvesnost. Poslušni prekarni radnik komunicira sa drugima preko konformizma, tako može da kaže "ja sam kao i svi drugi", no to je već sfera samoopravdanja i pravedanja pred drugima. Poslušništvo ostaje lični odnos prema autoritetu gazde ili bilo kog drugog moćnika.

Iza poslušnosti ne stoji rizik, a ako ga ima, poslušnici ga ne vide niti će ga ikad videti. U stvari, poslušnost je način izbegavanja bilo kakvog rizika. Poslušnost je način da se izbegne svaka odgovornost, svaka volja, samosvojnost... Suštinu poslušnosti Stenli Milgram nalazi u tome što "čovjek počinje sebe da shvata kao oruđe za izvršavanje tuđih želja" čime se istovremeno distancira od odgovornosti za sopstveno ponašanje. (Davašnja eksperimentalna istraživanja konformizma koja je obavio Solomon Aš i Milgramovi eksperimenti o poslušnosti, razbili su mnoge zablude o prirodi čoveka, pokazujući njegovu spremnost da saobrazi svoje ponašanje većini i da sledi autoritet bez obzira na posledice.)

Poslušnost je prihvatanje najprostijeg rešenja, izbegavanje svake složenosti, odbacivanje svih dilema. Poslušnost negira potrebu za bilo kakvom svešću o sebi i svom položaju. Poslušnost je vanvremena, nema tu ni prošlosti ni budućnosti, sve je samo jedna produžena sadašnjost. Poslušnost manje boli od neposlušnosti. Poslušnost je prihvatljiva u tolikoj meri da je ugrađena u sve religije i sve ideologije, u sve organizacije, u svaku hijerarhiju, i naravno - u svaku vlast. Poslušnost je božansko rešenje. Poslušnicima je osiguran onostrani rajski život.

Prekarni radnici su poslušniji od ostalih radnika. Oni radnici koje još nije zahvatila prekarizacija još i imaju nekog izbora. Izbori prekarnih radnika su skučeni, i nadasve, gotovo prinudni. Ne znači da nema dobrovoljne poslušnosti, ali je u prekarnih radnika ređa od prisilne.

Na periferiji našeg istraživanja procesa prekarizacije, bila su i pitanja o razlozima poslušnosti prema gazdi, a za one ispitanike koji na prekarne uslove rada i života, abreaguju poslušnošću. Uglavnom su navođeni ovi razlozi poslušnosti: da se ne izgubi radno mesto ili da se "dobije" bolje radno mesto, da se ne pogorša radni ugovor ili da se "dobije" stalno zaposlenje, da se ne smanji plata ili da se dobije veća. Vidimo da autoritet gazde potiče iz činjenice da on može da nagradi i može da kazni - i mnogma je to dovoljan razlog za poslušnost! Naravno, podrazumeva se da je radniku stalo da bude nagrađen i da ne bude kažnjen.

Jedna svetogorska izreka kaže da je "poslušanje – život, a neposlušanje – smrt". Doduše, ne znam koliko ovaj nauk može da pomogne onoj trojici od pet naših ispitanika koji izjavljaju da su prinuđeni da slušaju šefove i gazde i onda kada ovi nisu u pravu. Tragično zvuče reči nekih ispitanika po kojima nema granica u poslušnosti prema gazdi. - "Spremna sam na sve, jer drugog rešenja nema!"

12. Protest, otpor, buna

Da li prekarni radnici imaju potrebu za protestom i bunom? Ima li razloga za otpor prekarizaciji i bunt protiv prekarizatora? Tek, potom sledi pitanje: **zašto nema protesta**. Da li oni koji su u kandžama nevidljivog tržišta imaju razloga za protest, otpor, bunu? Da li im oština kandži mazohistički prija, da nisu možda neosetljivi, možda ne vide, možda ne osećaju, možda ne znaju šta će... Ili shvataju da tako mora da bude i da ne može drukčije jer kada bi bilo drukčije to bi bilo loše za one najbogatije a potom i za samu državu. Ima među nama onih koji shvataju da bi „onima“ bilo mnogo bolje, nama mora da bude mnogo gore (*trickle-down* ekonomija). Ili misle da to tako treba da bude, da je tako danas svugde na svetu, a tako od nas traži „Evropa“, „MMF“, „Trojka“ ili bog sam. Uostalom, važno je da ni komšiji nije bolje i da je loše svima oko mene i svima koje znam... Možda je to ipak božja volja.

U našem istraživanju prekarizacije našli smo da je svega 5% zaposlenih novinara nezadovoljna svojim životom, a da je među zaposlenim fizikalcima nezadovoljnih tri puta više – 15%. Nezaposleni su nezadovoljniji životom – 20% novinara i 31% fizičkih radnika. Nema smisla računati prosek nezadovoljstva za ove dve po mnogo čemu različite kategorije radnika. Ipak treba reći da je **u proseku životom nezadovoljan svaki peti bilo zaposlen bilo nezaposlen novinar i svaki peti bilo zaposlen bilo nezaposlen fizikalac**. Usput da kažem, da je nezadovoljstvo poslom (zaposlenih radnika) nešto malo veće nego nezadovoljstvo životom – kod novinara je to 7 prema 5%, a kod fizikalaca 19 prema 15%.

Fenomen razloga za protest (otpor, bunu) u našem istraživanju smo više indicirali preko pitanja o mogućnostima da čovek kontroliše svoj život, nego preko pitanja o nezadovoljstvu životom i ne/zadovoljstvu poslom (iako su odgovori na ova pitanja u veoma visokoj korelaciji). Pitanje o mogućnosti kontrole sopstvenog života jednom je postavljeno uopšte (slaganje ili neslaganje sa tvrdnjom „*Ono što mi se dešava u životu je izvan moje kontrole*“), a drugi put je vezano za radni status – da li je ne/mogućnost kontrole života posledica vašeg radnog statusa, ili pak nije. Našli smo u slučaju novinara na visoko poklapanje; 15% novinara kaže da je izvan njihove kontrole ono što im se dešava u životu, a 12% nemogućnost kontrole vezuje za aktuelni radni status. Kod nezaposlenih novinara oba postotka su veća - 22 prema 20. Kod fizikalaca je nemogućnost kontrole sopstvenog života duplo veća – kod zaposlenih 36%, a kod nezaposlenih 40%, pri tom tek polovina ovih ispitanika koji vode od drugih kontrolisani život, vezuje „kontrolore“ za radni status. **U proseku je nemogućnost kontrole nad životom karakteristična za svakog šestog novinara (17%) bilo da je zaposlen bilo da je nezaposlen i za čak 40% bilo zaposlenih bilo nezaposlenih fizikalaca**. Bilo bi dobro da je onaj ostatak do sto, tj. 83% novinara kao reprezentu najobrazovanijih radnika Srbije, i 60% fizikalaca, kao reprezentu radnika bez škole i bez zanimanja - da je socijalno *punoletan* i da ima kontrolu nad svojim životom!

Mogu se ovim nalazima dodati podaci o ukupnom broju nezaposlenih radnika (realna brojka – milion ljudi), broju zaposlenih radnika koji sa svojom često neredovnom platom jedva preživljavaju, broju penzionisanih radnika koji „dodaju“ svojoj odrasloj deci (tj. zaposlenim i nezaposlenim radnicima) da bi preživeli ili ih potpuno izdržavaju... Itd. No, pretpostavimo da

se broj onih koji imaju razloga za protest (otpor, bunu) kreće između 17% koliko ima među medijskim radnicima i 40% koliko ih ima među fizikalcima. Pretpostavimo i da su svi ostali građanski punoletni, da mogu da kontrolišu svoj život i da nemaju razloga za protest. Predpostavljam i da je tačna procena našeg istraživačkog tima koja govori o širenju procesa prekarizacije rada i života. Procena kaže: prekarizacijom je zahvaćena četvrtina zaposlenih, nezaposlenih i penzionisanih radnika. Njihov život je u većoj ili nešto manjoj meri nesiguran a budućnost im je neizvesna. Oni životare i zasada preživljavaju.

Aktivistički kapaciteti novinara, kao fokusni sadržaj našeg drugog istraživanja prekarizacije medijskih radnika i radnika uopšte, ispitivani su preko konvencionalnih formi aktivizma (profesionalna udruženja i medijski sindikati) i preko nekonvencionalnih formi (protesti, štrajkovi...). Aktivizam novinara je analiziran u nekoliko radova objavljenih u knjizi „Pasivni aktivizam novinara“: Tanja Jakobi - „Profesionalna novinarska udruženja, vojskovođe bez strategije, vojske i podrške“, Zoran Stojiljković - „Sindikalno (samo)organizovanje i saradnja novinara: Nemoguća misija?“, Vera Didanović - „Spontane i nekonvencionalne akcije medijskih radnika“, Zoran Stanojević - „Medijski aktivizam, digitalizacija, internet“ i Vojislav Mihailović „Socijalni kapital novinara u Srbiji“.

Ma koliko bio nisko poverenje novinara u profesionalna udruženja i još manje u medijske sindikate, kapaciteti organizacijskog aktivizma daju se probuditi ukoliko se uspostavi normalna komunikacija između svih profesionalnih organizacija i svih medijskih sindikata. Fokusgrupe diskusije koje smo organizovali ukazuju na potrebu medijatora koji bi inicirao raspravu i pripremio činjeničku osnovu za razgovore i dijalog. S druge strane nekoliko protesta novinara koji su se dogodili o poslednje dve godine, s jedne strane vraćaju nadu u spremnost novinara da se i izvaninstitucionalno aktiviraju, a istovremeno ukazuju na potencijale ove vrste aktivizma. „Gledano sa izvesne vremenske distance, merene razmakom između poslednjih održanih protestnih skupova i vremena izvođenja istraživanja, može se zaključiti da medijski radnici prema obe posmatrane protestne inicijative imaju generalno pozitivan odnos. I nije tu reč ni o kakvom samozavaravanju i pokušaju da se stvarnost predstavi lepšom nego što jeste – protesti, prema većinskom iskazanom mišljenju, jesu bili neuspešni, ali su istovremeno bili dobri načini odbrane dostojanstva profesije i upoznavanja javnosti sa pritiscima na medije i novinare, a njihova relativno slaba posećenost uglavnom je objašnjavana strahom od sankcija.“ (Vera Didanović)

Ukupno uzev, protestna aktivnost novinara je pozitivno ocenjena od strane petine anketiranih novinara, dok je dve petine proteste ocenilo kao delimično uspešne a delimično neuspešne (nepuna trećina ispitanih novinara proteste smatra neuspešnim). Nedim Sejdimović, predsednik NDNV, kako piše Vera Didanović u prethodno pomenutom tekstu, tvrdi da su dva protesta „probudili nadu“ i pokazali da „mediji nisu, niti mogu biti niti mnogo bolji, niti mnogo gori od društva u kome nastaju“. Za novinarku Ivanu Milanović Hrašovec protesti „Novinari ne kleče“ su bili retko častan potez u sadašnjoj epohi novinarstva: „Možda baš zato što se novinari nisu pobunili zbog očajnih plata i uskosopstvenih interesa, što je u ovdašnjim protestima obično slučaj, nego zalažući se za vlastitu profesiju, odgovorno novinarstvo, što je u opštem interesu, ta vest o okupljanju imala je dobar publicitet, odjeknula je i u drugim gradovima, čak i van zemlje. Bio je to, rekla bih, zamajac i za kasnije mnogo šire proteste...“

Poenta ovde pominjanih brojki u kontekstu naše analize nije u njihovoj veličini već u njihovoj vertikalnoj i horizontalnoj distribuciji, u izrazitoj dislokaciji. Ta dislokacija je istovremeno i dislokacija razloga za protest (bunu, otpor), sve je to nalik na boje leopardovog krzna. Kad tome dodamo dugotrajnu nasilnu atomizaciju svega i svačega, prevlađujuću asocijalnu individualizaciju (bez snage za barem molekularno združivanje), onda dobijamo relativno nizak energetska status protesta, otpora, štrajkova, buna... Ali je nesumnjivo da potencijal postoji.

X X X

Da li je moguće da se čovek-radnik-novinar prilagodi uslovima prekarnog rada i života a da se ne promeni samo njegovo biće? Da li je moguće raditi i živeti bez plate, raditi a da ne znaš kada ćeš biti plaćen, raditi za male pare nedovoljne za život, raditi bez osnovnih prava (zdravstveno, socijalno), raditi izvan stalnog radnog odnosa (povremeno, privremeno, honorarno), raditi posao ispod nivoa formalne osposobljenosti, raditi posao za koji se nisi školovao, raditi posao izvan sredine u kojoj si socijalno umrežen i stambeno obezbeđen, raditi posao koji prevazilazi tvoje kapacitete, raditi duže (prekovremeni rad, rad vikendom, praznicima... često bez nadoknade), raditi kraće, raditi po pozivu, raditi u lošim (često neljudskim) uslovima, raditi bolestan (a radiš jer se plašiš da ćete gazda otpustiti ako odeš na bolovanje), raditi pod šikanom (tzv. mobing), raditi u stalnom strahu od ovoga i od onoga, raditi bez mogućnosti da se utiče na bilo šta pa i bez mogućnosti da se kaže mišljenje, raditi posao koji ne voliš, raditi u firmi u kojoj je zabranjeno sindikalno organizovanje, raditi u firmi u kojoj moraš da pitaš šefa da bi otišao u klozet...

Da li je moguće da čovek-radnik-novinar ne vidi sebe isključivo kao „Robinzona“, već i kao pripadnika autentične zajednice. I tako, dok smo s pravom opsednuti promenom sopstvenog položaja, dotle je viđenje tog položaja okrenuto naglavačke. Moja plata je mala i neredovna. Ja sam nezadovoljan. Ja tražim načine da dođem do veće plate. Ja se angažujem da bi povećao moju platu... S druge strane nalazimo distancu prema stavovima: Naše plate su male i neredovne. Mi smo time nezadovoljni. Mi tražimo načine da dođemo do veće plate. Mi se angažujemo radi povećanja naših plata...

Da li je moguće da svaki čovek-radnik-novinar u odnosu na sve druge, budu stručniji, veštiji, pametniji, brži, fleksibilniji, jači, lepši, genijalniji, produktivniji, višlji, profesionalniji, iskusniji, inovativniji, komunikativniji, poslušniji; da se stalno smeši, da trepće okicama; da bude timski igrač, da bude veća ulizica od najvećih ulizica, da uči dok je živ a i posle, da se poturi tamo gde niko neće, da ne idi u klozet za vreme rada, da radi ono što niko drugi ne bi prihvatio, da radi u uslovima koji su opasni po zdravlje i život, da radi za nadnicu od koje je teško preživeti, da podmeće glavu tamo gde drugi neće ni nogu, da bude zadovoljan iako za to nema razloga... Ukratko, *treba umreti za gazdu!*

Adaptacija na zahteve gazde je po pravilu kancerogena, „*mož' da preostaneš a mož' da ne*“. Nikad se ne zna. Prekarni radnici se prema gazdi odnose kao prema bogu. Jedni „*čekaju da*

im zapadne dobro“, a drugi se trude da im se to desi. Najgore je to što ti ništa ne garantuje da će ti se dobro desiti i onda kada uradiš sve što od tebe traže i onako kako od tebe traže.

Nemoć da se nadiđe individualno stanje stvari, žablji ugao pojedinačne perspektive, sopstveni egoizam – sve su to mere našeg nezadovoljstva i mere naših života nad kojima sve brže i sve više gubimo kontrolu. Pasivni aktivizam novinara je mera naših skučenih mogućnosti. **Naš aktivizam biva deaktiviran odsustvom sinergije i solidarnosti čime biva transponovan u pasivizam.** Ograničene mogućnosti novinara da se izbore za javnu svrhu svog posla, za svoj poziv i za dostojanstvo svog života ukazuju na još manje šanse onih čiji su kapaciteti u odnosu na novinare, manji a okruženje lošije. To znači da su još manje šanse za dostojanstveni život najvećeg broja drugih ljudi.

Dostojanstvo naspram prekarizacije ima šansu samo iz perspektive sinergetskog aktivizma, uz obnovu solidarnosti i svest o tome da „onaj ko ne može da živi u zajednici ili kome ništa nije potrebno jer je sam sebi dovoljan, nije deo države, te je ili zver ili bog“ (Aristotel). Gledajući izdvojeno medijsku sferu, može se zaključiti da nešto optimizma ulivaju dva novinarska protesta kao i sada zatumljeni kapaciteti medijskih udruženja i medijskih sindikata koji se mogu aktivirati sistemskim dijalogom unutar organizovanog dela medijske scene usmerenim na propitivanje mogućnosti za barem minimalno jedinstvo u zajedničkom delovanju.